

синхронність аналізу та порівнянність результатів в регіональному розрізі.

Таким чином, при вивченні проблем історії фінансової політики, поряд із рядом спеціальних історичних методів та додатково залучених економічних і юридичних, дослідникам необхідно звернути особливу увагу на регіональні особливості оподаткування.

1. Верменич Я.В. *Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні*. – К., 2003.
2. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 442 – Оп. 149. – Спр. 3336.
3. Орлик В.М. *Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період*. – Кіровоград, 2007.
4. Министерство финансов: 1802-1902. – СПб., 1902. – Ч. 1.
5. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2 (Далі – ПСЗРИ). – Т. 9. – Отд. 1. – № 7297.
6. ПСЗРИ. – Т. 10. – Отд. 1. – № 8196.
7. Миллер А. *Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования*. – М., 2006.

I. В. Звіркоський

СКЛАД ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА МАСОНСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РОСІЇ XIX ст.

Громадсько-політичні рухи завжди викликали у дослідників інтерес, оскільки вони найповніше відображають особливості суспільного розвитку. Не можна обійти увагою і таке явище суспільно-політичного життя, як масонство, оскільки масони постійно тримали руку на пульсі суспільних явищ та процесів і були причетні до багатьох з них. Під впливом масонства сформувався і певний тип особистості із специфічними інтересами, характером поведінки, принципами моралі.

Активне вивчення масонських організацій в Росії розпочалося в 80–90-х рр. XIX ст. Так, російський історик О. Платонов наголошує, що історія масонства була історією змов проти Росії та головною формою її духовної окупації [1, 6]. Проте, дотепер однозначних поглядів на це суспільне явище немає. Серед сучасних дослідників цієї проблематики варто виділити О. Крижанівську [2], Л. Гузара [3], А. Авреха [4], Л. Чудінова [5], В. Уколову [6], А. Серкова [7] та ін.

У березні 1801 р. на престол зійшов Олександр I. Якщо в оточенні Катерини II та Павла I масони складали тільки частину наближених персон, то оточення Олександра I виявилось повністю масонським. Усі члени його „дружного гуртка” або Негласного комітету були високопоставленими функціонерами масонського ордену: князь Чарторизький (Великий Схід Польщі), граф П. Строганов (Великий Схід Франції), граф В. Кочубей (ложе „Мінерва”), граф Н. Новосільцев (ложе „Об'єднанні Друзі”), А. Балашов (ложе „Об'єднанні Друзі”), „Палестина”), князь А. Голіцин (ложе О. Поздеева), М. Сперанський [1, 8; 8, 58].

Під таким високим опікунством масонство починає стрімко розвиватися – виходять із підпілля старі ложі, виникають нові. В перші два роки царювання Олександра I відкриваються три нові і відроджуються три старі ложі: в Петербурзі 1802 р. – ложа „Помираючий Сфінкс”, 1803 р. – ложа „Нептун”, в Москві 1803 р. – ложа „Гармонія”. Як і в минулому, кістяк лож був представлений переважно прізвищами дворян – Гагаріних, Голіциних, Болконських, Довгорукових, Разумовських та ін.

У 1802 р. майстер ложі „Коронований Стяг” (Петербург) звернувся до Олександра I з проханням російських масонів дозволити діяльність їхніх лож у Росії. Імператор, розпитавши Бебера про мету організації, її історію в різних країнах, заявив, що не тільки готовий

дозволити в Росії масонство, а й сам готовий приєднатися до нього. Як стверджує О. Платонов, спираючись на масонські джерела, посвячення монарха відбулося через декілька місяців, однак і досі не встановлено в якій саме ложі [1, 9; 8, 58–59].

Впродовж 1800–1810 рр. у структурі російського масонства виникли чотири основних напрями: шведська система (І. Бергер і послідовники); французька система (А. Жеребцов і послідовники); прибічники Н. Новікова; прибічники І. Поздеева [1, 12]. Перенесена в Росію Велика ложа „Астрея” об'єднала 1815 р. близько 40 лож. 1817 р. у Петербурзі сформувався Великий Генеральний Капітул Ритуалів при Великій ложі „Астрея” для ведення справ „братів”. Фактично в перші два десятиріччя царювання Олександра I масонство перетворюється на державу в державі, яка жила за власними таємними законами.

На початку XIX ст. у Росії існували два впливові масонські центри – Велика ложа „Астрея” та Капітул „Фенікс”. Кількість масонів, які входили до двох союзів, коливалась від 1300 в 1816–1818 рр. до 1600 членів у 1820–1822 рр. Існували ще й таємні, незалежні від цих союзів, ложі. У цей час у ложах переважали дворяни, які вступали до них для досягнення корисних цілей. Відомі випадки, коли масони записували в ложі своїх кріпосних, щоб ті виконували там функції дрібних службовців.

Половину членів масонських лож, які діяли в Росії, складали іноземці. Якщо ж врахувати усіх осіб іноземного походження (поляків, фінів, євреїв та інших), то частка неросіян зростає до 80 %. Керівництво Великої ложі „Астрея” до 1820 р. здійснювалось поляком – графом А. Ржевуським. Одночасно він був великим майстром ложі „Білого Орла” в Петербурзі, в якій спілкувалися винятково польською мовою. Як і раніше, російськими ложами керували з-за кордону. Наприклад, Велика Лендложа Саксонії в Дрездені вела активну переписку з Великою ложею „Астрея” про створення і діяльність масонських лож в Росії 1815–1818 рр. Прослідковується зв'язок російських масонів з німецькою ложею „Карл цур гекреніш зейм” в м. Брауншвейзі. Директоріальна ложа „Володимир до Порядку” знаходилася в постійному контакті з Великою ложею Швеції [8, 69–70].

У цей час багато організацій були або під впливом, або під контролем масонських лож. Високі керівні посади займали масони: Міністерство внутрішніх справ – В. Кочубей (двічі), А. Куракін, О. Козодавлев, А. Голіцин; Міністерство закордонних справ – А. Воронцов, А. Чарторизький, А. Будберг; Міністерство юстиції – П. Лопухін, І. Дмитрієв. У масонських ложах були товариші міністрів, а також керівники департаментів [8, 70–71].

Свого роду легальною масонською ложею стало так зване „Біблійське Товариство”, яке мало на меті реформування православ'я. У Росії було створено 289 відділень цього товариства, які очолювалися масонами. Керував товариством відомий масон і містик князь А. Голіцин, який займав пост міністра духовних справ і народного просвітництва. Як вказує О. Платонов, це була одна із найтяжчих і темних епох у духовному житті Росії. Православ'я переслідувалось, хоча заохочувалась релігійна пропаганда інших конфесій та старовірство [8, 77].

На початку XIX ст. найавторитетнішим масоном вважався О. Поздеев, який розпочав свою службу при відомому масоні графі Н. Паніні, потім перейшов керувати канцелярією до масона З. Чернишова. В 1743 р. він був призначений великим майстром провінціальної, підпорядкованій Москві, ложі „Орфея” і посвячений в члени московського ордену розенкрейцерів, а з 1789 р. він уже обрядоначальник „Теоретичного Градусу”. Саме О. Поздеев став прототипом О. Бездеева у романі „Війна та мир” Л. Толстого, де відкриває зміст масонства

П'єру Безухову [9, 186]. Натомість П'єр розповідає князю Андрію, що масонство – це наука християнства, яка вільна від державних та релігійних пут; наука рівності, братерства та любові. „Тільки наше святе братство має дійсний зміст у житті – все інше є сон. Ви зрозумійте, що поза цим союзом все наповнене неправдою... За-свойте собі наші головні переконання, вступаєте у наше братство, дайте нам себе, дозволяйте керувати вами, і ви будете почувати себе частиною цього великого, невидимого ланцюга, початок якого ховається в небесах” [5, 52].

Масонство брало активну участь і у декабристському русі. За даними Т. Бакуніної, понад 120 декабристів, у тому числі всі керівники змови були масонами. Декабристський рух, будучи виключно масонським, виріс із ордена ілюмінатів. Одним із представників ордена ілюмінатів в Росії був Ернст-Веніамін-Соломон-Раупах, який з 1804 р. проживав у домі члена Негласного комітету Новосільцева, а потім у князя П. Болконського. За свою сумнівну діяльність в 1822 р. Раупах був висланий з Росії [6, 126; 8, 85].

У 1816 р. молодий російський полковник, масон А. Муравйов засновує так званий „Союз порятунку”, що складався із трьох десятків офіцерів, які ставили собі за мету докорінно змінити державний лад Росії шляхом політичного перевороту. Типовим масонським змовником із числа декабристів був М. Лунін. Будучи членом ложі „Трьох Коронованих Мечей”, він став учасником усіх декабристських організацій.

У 1818 р. „Союз порятунку” реорганізувався у „Союз благоденства”, який також мав на меті підготовку збройного повстання проти уряду. Керівництво цією організацією здійснювалось через Головні управи у Петербурзі, Москві та Тульчині. У січні 1820 р. змовники зібралися на нараду, яка за своєю суттю була зібранням масонської ложі, бо всі учасники були „вільними каменярами”. У результаті було прийнято рішення боротися за республіканську форму правління, відміну кріпосного права. Нове зібрання відбулося через рік. На ньому було вирішено фіктивно ліквідуватися і під видом розпуску „Союзу” відсіяти ненадійних членів та заснувати нові таємні товариства – Північне та Південне [8, 86 – 87].

Причетність масонства до виступу декабристів змусила царський уряд покласти край масонському руху у державі. У 1826 р. Микола I підтвердив чинність „височайшого” указу 1822 р. про заборону всіх таємних організацій і гуртків, передусім масонських лож. З червня 1837 р. поліції були надані широкі права у боротьбі з масонськими організаціями. У 1849 р. від чиновників, священиків, викладачів та ін. було взято підписку, що вони не належать й не належатимуть до таємних організацій [2, 29 – 30]. Однак, незважаючи на урядові заборони та прямі репресії, масонські ложі не припинили своєї діяльності. Графиня М. Толста згадувала, що „після закриття лож усі обряди зникли, але зібрання братів тривали й надалі у вигляді бесід досить часто... й прийняття нових членів продовжувалося таємно”. Масони під різними приводами регулярно відправлялися в Німеччину, Францію, Італію, Швейцарію, Англію, виплачуючи значні кошти у вигляді внесків за право участі в роботі іноземних лож [8, 91 – 95].

У Росії продовжували збиратися щонайменше 8 лож шведської системи, які входили до Великої ложі „Володимира до Порядку”. Продовжували свою діяльність і Велика ложа „Астрея”, і таємний „Капітул Фенікса”. У рукописній книзі одного із членів останнього С. Ланського „Матеріали для історії масонства. Протоколи засідань теоретичного градуса в 1828 – 1829 роках” наводяться виступи з релігійно-філософських питань, які у той час розглядалися на зібраннях масонів:

„Про стихії”, „Про людину”, „Про бога”, „Про мету ордена”. Як зазначає О. Платонов, цей Капітул діяв до 60-х рр. XIX ст. З кінця 1850-х рр. існувала таємна ложа на Полянці в Москві, де майстром був відомий проповідник однієї із церков на Арбаті. До цього часу відноситься існування ще двох таємних лож – в Москві під керівництвом С. Фонвізіна і в Петербурзі під керівництвом графа С. Ланського [1, 12; 8, 96 – 97].

Становище масонів покращилося з приходом до влади Олександра II, одним із головних актів якого з приводу коронації була амністія масонам-декабристам. Масонський рух знову набув значного поширення. В 1856 – 1863 рр. відновлена „робота” ложі „Нептун” у Санкт-Петербурзі. Відновили свою роботу мартиністи, розенкрейцери та ілюмінати. Першим міністром за Олександра II – міністром внутрішніх справ – був голова петербурзької масонської ложі граф С. Ланський. Тоді ж фінансовим агентом російського уряду за кордоном став відомий масон Л. Ротшильд, пов'язаний із союзом ізраелітів і який у 1870-х рр. організував у Росії близько 40 комітетів цього союзу.

У другій половині XIX ст. разом із масонськими ідеями у Росію проникають і соціалістичні. Масони активно пропагують романи Ж. Санд „Консуела” та „Графиня Рудольштадт”. Головний герой цих романів граф А. Рудольштадт, член масонської ложі створює організацію „Невидимих”, яка проголошує своєю метою перебудову світу на засадах правди, любові та лозунгу: „свобода, рівність, братерство”. Втім, це є окремим предметом для дослідження.

1. Исповедь „нетипичного масона” // За рубежом. – 1989. – № 19.
2. Крижанівська О.О. Таємні організації і громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.). – К., 1998.
3. Гузар Л. Українські масони // Універсум. – 1994. – № 1 – 2.
4. Аврех А.Я. Масоны и революция. – М., 1990.
5. Чудинов Л. Масоны и Французская революция 18 века // Новая и новейшая история. – 1999. – № 1.
6. Уколова В. Под покровом масонской тайны // Наука и жизнь. – 1990. – № 12.
7. Серков А. И. История русского масонства после Второй мировой войны. – СПб., 1999.
8. Платонов О. Терновый венец России: Тайная история масонства 1731–1996 годов. – Кн. 1. – М., 1996.
9. Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем. – М., 1989.

І. О. Ковтун

ПРИНЦИПИ ТА НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XIX ст.

У XIX ст. збройні сили Російської імперії комплектувалися на основі рекрутської повинності, забезпечення якої було однією з найважливіших державних задач, а сама рекрутчина була найтяжчою серед повинностей Імперії. Необхідність військової реформи в сучасній Україні робить актуальним звернення до історії розвитку збройних сил та їх комплектування. Перші роботи, спеціально присвячені рекрутській повинності, з'явилися у другій половині XIX ст. Побіжно вона розглядається у працях М. Коркунова [1]. Питання комплектування збройних сил Російської імперії частково розглядалось у працях М. Богдановича [2]. Проте, ці дослідження, на нашу думку, не містять глибоких висновків і узагальнень.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на підставі аналізу нормативно-правової бази